

MALİ KRİZLER TARİHİ: CİNNET, PANİK VE ÇÖKÜŞ

Arş. Gör. Rıdvan Turhan

İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Charles P. Kindleberger, Cınnet, Panik ve Çöküş: Mali Krizler Tarihi

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, 360 s.

İktisadi krizlerle ilgili sınırlı sayıdaki kaynaklara* bir yenisi daha eklendi. Bu yazının konusu İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde oldukça etkili olmuş MIT iktisatçılarından birisi olan Charles P. Kindleberger'in "Cınnet, Panik ve Çöküş – Mali Krizler Tarihi" isimli kitabıdır. İlk baskısı 1978 yılında yapılan kitap 1987'de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki krizden sonra ikinci, 1990'da Japonya'daki krizden sonra üçüncü, 1994-95 Meksika ve 1997-98 Doğu Asya krizinden sonra dördüncü defa basılmıştır. Sözünü ettiğimiz kriz dönemlerinden sonra yeniden gözden geçirilerek yapılan baskıların bir sonraki muhtemel kriz için reçete olarak sunulmuş olabileceği düşünülebilir.

Kitabın sunuşunda Asaf Savaş Akat tarafından siyasette sosyal demokrat (ABD'de liberal), ekonomide ise Keynesyen olarak tanımlanan C. P. Kindleberger piyasanın kendi haline bırakılmasını eleştiren, makro ve mikro ölçekte kamu müdahalesini savunan bir iktisatçıdır. 1960 sonrasında Milton Friedman öncülüğünde gelişen kamu müdahalesi karşıtı (monetarist) görüşe şüphe ile yaklaşmış, Keynesyen ekonomi anlayışından yola çıkarak çeşitli

* Doğrudan konuyla ilgili akla gelen ilk çalışma "İktisadi Kriz Kuramları", Bernard Rosier, İletişim Cep Üniversitesi Yayınları, 1991, olsa da, krizin Türkiye boyutuyla ilgili çeşitli çalışmaların olduğunu belirtmeliyiz. Gülten Kazgan'ın "Türkiye Ekonomisi'nde Krizler 1919-2002 – Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, İ.B.Ü. Yayınları, 2005, Neşe Çapraz'ın "Ekonomik Bunalımların Dünya'da ve Türkiye'de Yansınları", İstanbul, Der Yay., 2001, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in ortak çalışması olan "1929 Dünya Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları", Ankara ODTÜ İİF Yay., 1977, konunun Türkiye boyutuyla ilgili bazı çalışmalardır.

eleştirilerde bulunmuştur. Sözüünü ettiğimiz kitap C. P. Kindleberger'in monetarizm savunucuları ile örtük ya da açık polemiklerinden oluşmaktadır.

C. P. Kindleberger kitabın örgüsünü oluştururken geçmişte kriz ve çöküşe götüren spekülative çılgınlıklardan örnekler vermektedir. 16. yüzyıldaki parasal krizlerden 1987'deki çöküşe kadar sistemde gerçekleşen aksama ve tıkanmalar kitabın genel çerçevesini oluşturmaktadır. Sözüünü ettiğimiz bu aksama ve tıkanmalar, yani kriz süreci, C. P. Kindleberger tarafından "cinnet, panik ve çöküş" olarak tanımlanmaktadır. Cinnet; paradan para kazanma hırsıyla sağduyunun tamamen unutulduğu, menkul ve gayri menkul değerlerin spekülative bir piramide dönüşecek olan borsaya yatırılması ve yine kısa zaman sonra çökecek olan bu piramitten pay kapmanın umulduğu kriz sürecinin ilk aşamasıdır. Panik aşaması ise; toplumsal bir psikoz olarak tarif edebileceğimiz cinnet aşamasının kırıldığı anda başlamaktadır. Spekülative bir piramit ya da saadet zincirine dönüşen mali piyasa yapısal olarak her yatırımcıya her zaman para kazandırılmaz. Piyasada oluşan sanal değerler piyasanın bir "balon" olduğuna işarettir. Bunun sonsuza dek böyle gitmeyeceği bilinmektedir. Sonunda kralın çıplak olduğu anlaşılır ve o anda krizin ikinci aşaması olan panik evresi başlamıştır. Herkes piyasadan "zamanında" çekilmenin hesabını yapmaya başlar. Oysa piyasada herkese yetecek kadar para yoktur. Balon patlar ve ardından iflaslar gelir. Cinnet ve paniğin ağır bedelini çöküş aşaması ve sonrasında toplum ödeyecektir.

Kabaca bahsettiğimiz bu döngü modern kapitalizm ortaya çıktığından beri bazı nicel ve nitel farklılıklarla sürmektedir. 1929'da gerçekleşen ve modern kapitalizmin yaşadığı en büyük kriz olan çöküşten sonra krizlere bakış açısının değiştiğini biliyoruz. Özellikle bu krizden sonra piyasaların genelde sorunsuz işlediği ancak bazı zamanlarda tıkanıp fikri, finansal piyasalar ve mal piyasalarının her zaman ve her mekanda mükemmel işlediği, ya da her zaman kötü işlediği ve yerini planlama ve devlet müdahalelerine bırakması gerektiği fikriyle çatışma halinde olmuştur. C. P. Kindleberger kitabında piyasanın bütün itibarıyla iyi işlediğini, normal şartlar altında kaynak tahsisi konusunda karar verirken piyasaya güvenilebileceğini, belli sınırlar içinde gelir dağılımında da benzer durumlar görülebileceğini, bununla birlikte bazen alt üst olup yardıma muhtaç hale gelebileceğini savunuyor. C. P. Kindleberger bu noktada

monetaristlere itirazını da dile getirmektedir. Milton Friedman'ın rasyonel piyasa ve onun neticesi olarak istikrar bozucu spekülasyonun imkansızlığı şeklindeki a priori varsayımının geniş bir iktisat tarihi okumasıyla savunulması zor bir görüş haline geleceğini söylemektedir.¹

Bu yazıda C. P. Kindleberger'in sunduğu Mali Krizler Tarihi'nden bahsetmenin çok anlamlı olacağını düşünmüyorum. Asıl üzerinde durulması gereken nokta yüzlerce yıldır çeşitli dönemlerle ortaya çıkan ve yazarın kendisi tarafından da "kökü kurumayan problem" olarak tarif edilen krizlerle ilgili yeni bir söz söylenip söylenmediğidir.

Birçok kriz kuramcısı gibi C. P. Kindleberger de kriz zamanlarını 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren on yıllık aralıklarla belirlemiştir. Bir açıklama modeli olarak parasal sistemin kırılabilirliği ve felakete temayülü üzerine yaptığı vurgularla parasalcı teorisyenler arasında kötümser bir kuramcı olarak ün salan Hyman Minsky'nin modelini kullanmıştır. C. P. Kindleberger'e göre Minsky'nin modeli iktisat ve finansal tarih yorumlarına daha uygun düşmektedir. Bu model aslında kredi sisteminin istikrarsızlığına yaptığı vurguyla J. Stuart Mill, Alfred Marshall, Knut Wicksel ve Irving Fisher dahil pek çok klasik iktisatçı tarafından ortaya konan modelin bir devamıdır. Fisher gibi Minsky de finansal sıkıntılara sebep olma noktasında borç yapısının rolüne ve özellikle daha sonra satılmak üzere edinilen spekülasyon varlıklarının finansmanına yönelik borçlanmaya büyük önem atfetmiştir.

Minsky'e göre krize sürükleyen olaylar makro ekonomik sisteme yönelik birtakım dışsal şokların ağırlık kazanmasıyla başlar. Minsky'nin "dışsal şok" olarak tanımladığı durumlar bir savaş başlangıcı ya da sonu, bereketli ya da kötü bir hasat dönemi, geniş etki alanına sahip bir icadın yaygın şekilde benimsenmesi, devrim, restorasyon, rejim değişikliği, isyan ve bunun gibi durumlardır. Bunların tümünün sisteme dışardan girdiği varsayılır. Fakat finansal ve parasal etkilerin ağırlık kazanmasını dışsal olarak tanımlamak

¹ M. Friedman'a göre fiyatlar artarken alıp, düşerken satan istikrar bozucu spekülasyon yüksek fiyattan alıp düşük fiyattan satıyor olacağından para kaybedecektir. İstikrar bozucu spekülasyon Darwinçi anlamda hayatta kalamayacaktır, dolayısıyla istikrar bozucu spekülasyon da olamaz. Kindleberger tarihin bu görüşün yanlışlığını ispatladığını iddia etmektedir.

zordur. İşte bu finansal ve parasal etkiler para ve kredinin yanlış yönetilmesidir. Minsky'nin modeline göre patlama, yani kriz, toplam para arzını artıran banka kredilerindeki genişleme tarafından beslenir. Bu beslenmenin yeni bankaların kurulması, yeni kredi araçlarının geliştirilmesi ve kişisel kredilerin bankaların dışına taşmasına sebep olması muhtemeldir. İşte buradaki can alıcı soru, tüm bu parasal genişleme yollarının nasıl kontrol edileceğidir. Minsky'nin modelini temel alan C. P. Kindleberger'de bu sorunun net bir cevabı olmadığını belirtelim.

C. P. Kindleberger açıklamalarının temelini koyduğu Fisher-Minsky modelinin her zaman her koşulda geçerli olduğunu iddia etmese de, modelin önemli olduğunu ve göz ardı edilemeyeceğini belirtmektedir. C. P. Kindleberger'e göre model günümüzde de çeşitli açılardan geçerliliğini ve önemini korumaktadır. Ancak söz konusu modelin kriz sorununa dair yeni bir yaklaşım olmadığını C. P. Kindleberger'in de kabul ettiğini tekrar hatırlatalım. Yazar Fisher-Minsky modelini temel almakta ve çözüm önerisi olarak "uluslararası son kredi mercii" nin önemini vurgulamaktadır. Son kredi mercii krizin gerçekleştiği-gerçekleşeceği ülkeye sıcak para transferi yapan kurum ya da ülke olarak tanımlanabilir. Ancak son kredi mercii rolünü hangi kurum ya da devletin üstleneceği çoğu zaman belirsizdir. C. P. Kindleberger geçmişteki bazı krizlerden örnekler vererek son kredi mercii'nin olmadığı zamanlarda krizlerin uzun sürdüğünü, böyle bir kurum olduğunda ise krizin "bahar rüzgarı gibi geçtiğini" ifade etmektedir. Ancak yakın zamanda gerçekleşen krizlerden bahsederken kendi çözüm önerisi olan son kredi mercii'nin krizi hafiflettiğini, ancak komşu ülkelere sıçramasına engel olamadığını ve Meksika'dan önemli oranda sermaye kaçtığını itiraf etmektedir. İşte bu noktada IMF gibi kurumların ya da Amerika gibi lider ekonomi görünümündeki ülkelerin son kredi mercii rolünü ne ölçüde yerine getirebilecekleri tartışma konusudur.

Burada sorunun iki aşamasından kısaca bahsetmeliyiz. Birincisi; bir kriz tehlikesi söz konusu olduğunda haftalar değil saatler sürecek olan bir karar verme süreci gerekliken söz konusu kurumlar bunu becerememektedir. İkincisi; eğer son kredi mercii Amerika gibi lider ekonomi olarak görünen bir devlet olacaksa, bu ülke kendi ekonomik ve politik sorunlarıyla meşgulken uluslararası kamu yararını sağlamanın maliyetini üstlenmek isteyecek midir? Bu

iki temel problem C. P. Kindleberger'in sarıldığı son kredi mercii önerisini tartışmalı kılmakta, hatta Meksika ve benzer örnekler düşünüldüğünde reçetenin ne ölçüde işlevsel olduğunu düşündürmektedir. Kaldı ki son kredi merciiin müdahalesinin çok kritik ve sorunlu olduğunu da belirtelim. Böyle bir “kurtarıcı”nın olduğunu bilen piyasaların daha sık tıkanma eğiliminde olacağı ve müdahalenin çöküşü engellemeyeceği C. P. Kindleberger tarafından kabul edilmektedir.

Üstelik kurtarıcı rolündeki son kredi mercii piyasada birilerini kurtarıken birilerini feda etmek zorundadır. Çöküş gerçekleşikten sonra ödeme gücü olmayan firmaların batması için yeteri kadar beklenmelidir. Ancak krizin, ödeme gücü olan ama likiditeye ihtiyacı olan firmalara yayılması engellenmelidir. Yani Clapham'ın söylediği ve C. P. Kindleberger'in de katıldığı gibi “güçlü yüzücülerin ölümü engellenmelidir”. Elbette ki bu tercihin negatif sonuçları toplumun sırtına yüklenecektir. Clapham'ın benzetmesinin oldukça çarpıcı olduğunu kabul etmeliyiz. Ekonomi belki bir deniz ya da okyanusa, ekonominin özneleri ise bu deniz ya da okyanusta her an boğulması muhtemel yüzücülere benzetilmektedir. Belirtmek gerekir ki bu çıkmazın farkında olan C. P. Kindleberger önümüzdeki yıllarda finansal ve ekonomik krizlerden kaçınmanın imkansız olduğunu kabul etmektedir.

Buraya kadar C. P. Kindleberger'in esas aldığı model üzerinden açıklamalarını nasıl temellendirdiğini ve çözüm önerisinin ne olduğuna ana hatlarıyla değindik. Öncelikle C. P. Kindleberger'in kriz olgusunu kavrayış biçiminin konuyu iktisat biliminin sınırları içerisine hapsedtiğini belirtmeliyiz. Oysa iktisat bir sosyal bilimdir. İktisadın ele aldığı ve incelemeye çalıştığı alan, insanların ihtiyaç duyduğu ve arzu ettikleri mal ve hizmetlerin üretim ve bölüşümüdür. Bu iki öncülden hareket ettiğimizde iktisadın üretim ve bölüşümün sosyal ilişkilerini temel aldığını, daha doğrusu bu ilişkileri ele alıp incelediğini söylemek gerekir. Böylece, iktisadın ele aldığı ve sorguladığı konular bu ilişkilerin neler olduğu, nasıl değiştikleri ve “sosyal ilişkilerin bütünü içindeki” yerinin ne olduğudur.² Ancak günümüzde birçok iktisatçının meseleyi bu açıdan ele aldığını söylemek

² Paul Sweezy, *Kapitalist Gelişme Teorisi, Marksist Politik İktisadın İlkeleri*, Çev. Gülsüm Akalın, İstanbul, Kalkedon Yay. 2007, s. 15

pek mümkün olmamaktadır. Bu yüzden C. P. Kindleberger'in de sosyolojik bir olgu olan kriz meselesini savaş, isyan, rejim değişikliği ve bunun gibi "dışsal şok" olarak değerlendirilen sosyal ve politik boyutundan soyutlayarak ele alması şaşırtıcı olmamaktadır. Konu sadece piyasa içindeki mali hareketliliğe indirgenmekte, sorun yine belli merkezlerden kriz içindeki ülkelere sıcak para pompalanmasıyla, yani mali düzeyde açıklanmaya çalışılmaktadır. Daha çarpıcı olan ise, yazarın 20. yüzyıl Batı ekonomisinde önemli yeri olan bir ekonomistin çabaları temelinde dile getirdiği çözüm, soruna "dış müdahale" ve ya "ön müdahale" biçiminde bir çözüm önermektedir. Bunun dışında, neredeyse her krizde çözüm olarak öne sürülen para arzının artırılması tarzındaki geçici reçetelerin sorunu çözemediğini tarihteki örneklerden biliyoruz. Oysa bugün iktisatçılar hala "önce para arzını artır, sonra geri çek" gibi matematiksel bir bakış açısını sürdürmeye devam etmekte.

Bütün bu çabalara rağmen sorun herkesi memnun edecek tarzda çözülememektedir. Sorun aslında çok boyutludur. Çok boyutludan kasıt, sorunun sosyolojik bir olgu olarak ele alınması gerekliliğidir. C. P. Kindleberger'in Minsky'nin modelini kullanarak genelleştirdiği ve "sistem içi" olarak kabul ettiği aşırı ticaret, parasal genişleme, şiddetli geri çekilme, spekülasyon ve piyasalara güven kaybı gibi kavramlar aslında kapitalist ekonominin doğasını tasvir etmektedir.

Kriz kapitalizmin krizidir. Kapitalizm ise tarihsel, toplumsal ve ekonomik bir sistemdir. Sorun sadece piyasaya indirgenemeyeceği gibi bu doğrultuda önerilecek reçetelerin "son kredi mercii" gibi geçici ya da işlevsiz öneriler olması muhtemeldir. C. P. Kindleberger krizlerin kaçınılmaz olduğunu kabul etmekte ancak birçok iktisatçı gibi, sorunu sosyo-politik açıdan değil de teknik açıdan ele almaktadır. Kriz sadece ekonomik boyutu olan bir olgu mudur? Eğer öyle değilse ve toplumu tüm boyutlarıyla saran, toptan bir olguysa bu boyutlarıyla kavranması gerekmektedir. Çalışma kapitalist sistemin hastalıklı olduğunu ve zaman zaman müdahalenin şart olduğunu vurgulayan içeriden bir eleştiri olarak okunabilir. İçinde olmak için çaba sarf ettiğimiz bir toplum örgütlenmesinin en önemli maluliyeti konusunda bir literatür oluşmasına önemli bir katkıdır. Ancak sorunu tüm boyutlarıyla bu tür metinlerin yol göstericiliğinde kavrayamayacağımızı da unutmadan.